

Ebussuûd El-Kayserî'nin Mesnevî Şerhi Üzerine Bir İnceleme*

Turgut KOÇOĞLU**

Hatice KÖŞKER***

Özet

İlmî seviyesi yüksek olan yazarlar tarafından kaleme alınan edebî eserler oluşturulurken anlatıma çeşitlilik, zenginlik katabilmek ve anlatımı güçlendirebilmek için bu eserlerde toplumun büyük bir kısmı tarafından anlaşılması güç olan ve ancak belirli bir seviyenin üzerinde bulunan kişiler tarafından anlaşılabilmesi mümkün olan bir dil ve kaynak çeşitliliği kullanılır. Bu dilin anlaşılır hâle gelebilmesi ve ele alınan eserin toplum tarafından anlaşılabilir duruma getirilebilmesi için eser, şerh edilmeye ihtiyaç duyar. Bu bağlamda, tarihî süreç içerisinde en çok şerh edilen eserlerden biri, Mevlâna'nın Farsça olarak kaleme aldığı Mesnevî-yi Ma'nevî isimli eseridir.

Bu çalışmanın konusunu Mevlâna'nın Mesnevî-yi Ma'nevî eseri üzerine yapılan şerh çalışmalarından biri olan Ebussuûd El-Kayserî'nin Mesnevî şerhi oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikle Ebussuûd El-Kayserî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, daha sonra Şerh-i Mesnevî'nin dil hususiyetleri, şârihin eseri şerh ederken kullandığı şerh metodu, şerhin yazılma sebebi ve şerhte kullanılan kaynaklar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebussuûd El-Kayserî, Mesnevî, şerh

A Study on Ebussuûd Al-Kayserî's Commentary on Mathnawî

Abstract

In order to add variety and richness to the narrative and to strengthen the narrative, literary works written by authors with a high scientific level use a variety of language and sources that are difficult to be understood by a large part of the society and can only be understood by people above a certain level. In order to

* Bu çalışma Turgut Koçoğlu'nun 2014 yılında hazırladığı *Nakşî Şeyhi Ebussuûd El-Kayserî Şerh-i Mesnevî* adlı eserinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, kocogluturgut@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5144-3854

*** Doktora Öğrencisi, köşker_1992@hotmail.com, ORCID: 0009-0002-6093-5249

make this language comprehensible and to make the work comprehensible to the society, the work needs to be commented.

In this context, one of the most commented works in the historical process is Mevlâna's Mesnevî-yî Ma'nevi, written in Persian.

The subject of this study is Ebussuûd El-Kayserî's commentary on the Mesnevî, which is one of the commentaries on the Mesnevî. In this study, firstly, information about the life and works of Ebussuûd el-Kayserî is given, then the language features of Şerh-i Mesnevî, the method of commentary used by the commentator while commenting on the work, the reason for writing the commentary and the sources used in the commentary are discussed.

Keywords: Ebussuûd El-Kayserî, Mathnawi, commentary

Giriş

Şerh, Arapça bir kelime olup “açma, ayırma, açıklama, açıklama [bir ibâreyi veyâ eseri], bir kitabın ibâresini kelime kelime açıp izah ederek yazılan kitap, açık anlatma” (Devellioğlu, 2010: 1157) gibi manalara gelir. Şerh çalışmalarının genel amacı eserleri anlaşılır kılabilmek ve eserin anlam derinliğini ortaya koyabilmektir. İslâmiyet'in kabul edilmesinin ardından başta Kur'ân'ı, dinî eserleri ve daha sonra diğer metinleri anlaşılır kılmak için Arapça ve Farsçadan yapılan tefsir/tercüme çalışmaları, şerh geleneğinin temellerini oluşturur. “Şerh edilen metinlerin içine semboller kullanılarak birçok mesajın gizlenmesi, Mesnevî örneğinde olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerim'den birçok âyete ve Hazret-i Peygamber'in (s.a.v.) hayatından birçok hadis ve olaya göndermeler yapılması, bu metinlerin belli bir eğitim seviyesindeki kişiler tarafından açıklanmasını zorunlu kılmaktadır.” (Ceylan, 2010: 48).

En çok şerh edilen eserlerin başında Mevlâna'nın Mesnevî'si yer almıştır. “Mevlevîlik, Osmanlı coğrafyasına yayılan, sayıları yüzü aşkın Mevlevihane ile en yaygın tarikattır. Bu yaygınlık Mesnevî'nin bu coğrafyalarda anlaşılması için şerh edilmesi sonucunu da doğurmuştur. Mevlevîliğin bu kadar yaygın bir tarikat olmasının sebebi, Hz. Mevlâna'nın hayatta olduğu döneme dayanmaktadır. Hz. Mevlâna'nın Konya'da Selçuklu devlet adamlarıyla yakın ilişkide olması sebebiyle Mevlevîlik, devlet tarafından destek görmeye başlamış ve bu destek, Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Birçok pâdişah, Mevlevîliğe intisap etmiş, birçok pâdişah da Mevlevî şeyhlerinin elinden kılıç kuşanarak tahta çıkmıştır. Hz. Mevlâna'nın birleştirici ve hoşgörülü dünya görüşünü, fethettiği topraklarda

mânevî bir silah olarak kullanan Osmanlı Devleti, Mevlevîliğe maddî ve mânevî yakınlık ve destek göstermiştir. Bu desteğin de etkisiyle Mesnevî üç kıtaya yayılan Osmanlı coğrafyasında okunur olmuş ve anlaşılması için şerh edilmiştir. Bu uygulamanın sonucu olarak Mesnevî, en çok şerh edilen eserlerin başında yer almıştır.” (Ceylan, 2011: 172) Bu eseri şerh eden şârihlerden bazıları eserin yalnızca belirli bir kısmını şerh ederken bazıları da eserin tamamını şerh etmişlerdir.

Çalışmamıza konu olan Ebussuûd El-Kayserî'nin *Şerhu'l-Mesnevî fi'l-Mev'iza* isimli eseri *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin 1. cildinin şerhi olup Anadolu sahasında Türkçe olarak yapılmış olan şerh çalışmalarından biridir.

1. Ebu's-Su'ûd b. Sa'dullâh b. Lütfullâh b. İbrahim el-Hüseynî el-Kayserî'nin Hayatı

III. Murat döneminde yaşayan ve İbrahim Tennûrî'nin torunlarından olan Ebussuûd El-Kayserî'nin babasının adı Sa'dullah'tır. Doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Şerh-i Mesnevî'nin telif kaydında eserin H 985 / M 1577'de Ebussuûd El-Kayserî tarafından bitirildiği yazmaktadır (Koçoğlu, 2014: 25-27).

Ebussuûd El-Kayserî, şerh içerisinde anlattığı birkaç kıssada, Nakşî büyüğü olan Hakîm Çelebi'nin uzun yıllar hizmetinde bulunduğunu belirtmiştir. Talebesi olduğu Hakîm Çelebi'den aldığı ilimle Mesnevî şerhini yazmıştır (Koçoğlu, 2014: 27).

Ebussuûd Efendi Nakşî dergâhlarında Mesnevîhanlık yapmış, yıllarca Nakşî tekke ve dergâhlarında hizmet edip şeyhlik makamına kadar ulaşmıştır (Koçoğlu, 2014).

“Ebussuûd Efendi'nin Mesnevî şerhindeki birçok ifadesinden kendisinin, Kur'ân, sünnet, tevhid ve selef-i sâlihîn yoluna sıkı sıkıya bağlı olduğu anlaşılmaktadır.” (Koçoğlu, 2014: 28).

1.1. Eserleri

Şerhu'l-Mesnevî fi'l-Mev'iza ve *Miftâhu'l-Adâlet* isimli eserleri bulunmaktadır.

1.1.1. Şerhu'l-Mesnevî fi'l-Mev'iza

“985/1577-78'de Ebu's-Su'ûd b. Sa'dullâh b. Lütfullâh b. İbrahim el-Hüseynî el-Kayserî tarafından tercüme ve şerh olarak kaleme alınan Mesnevî şerhi isimli

eser eldeki bilgilere göre Mesnevî'nin ilk eski harfli Türkçe tercüme ve şerhi sayılır.” (Temizel, 2009: 7).

“Yazar eserinde Mesnevî'nin birinci cildinin tam şerhini gerçekleştirmiştir. Mensur olarak kaleme alınmış olan eser, yazılışından iki-üç yıl sonra Muhammed b. Mahmud tarafından nesih hatla istinsah edilmiştir.” (Demirel, 2007: 482).

“Seyyid Ebussu'ûd, şerhine Arapça bir girişle başlamaktadır. Burada Mesnevî'yi uzunca övdükten sonra ismini açıklar. Daha sonra şerhine başlayan şârih, eserine Arapça dîbâceyi almamış doğrudan beyitlerin şerhiyle başlamıştır. Kaynak metni mısra mısra şerh eden Seyyid Ebussu'ûd, önce ele aldığı mısraın birebir düz bir tercümesini yapar. Daha sonra da yaptığı bu çeviriyi açmaya ve genişletmeye çalışır. Şârih, şerhi esnasında yeri geldikçe kıt'alar, rubâ'iler, beyitler, nazımlar ve “hikâyet” başlığı altında bazı menkıbe ve hikâyeler de anlatmaktadır.” (Yazar, 2011: 425).

Ebussuûd El-Kayserî'nin tercümesinde sistemli bir yol izlenmediği görülür. Şerh, sohbet havasında, birkaç çeşit tercüme tarzı kullanılarak yazılmıştır (Koçoğlu, 2014: 57).

Eserin tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Serez bölümü 1463 numarada kayıtlıdır (Koçoğlu, 2014: 29).

1.1.2. Miftâhu'l-Adâlet

İki bölümden oluşan eser, Ebussuûd El-Kayserî tarafından III. Murad adına kaleme alınmıştır. Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır (Öztürk, 2021: 661).

Miftâhu'l-Adâlet'in oldukça süslü olan tığların yer aldığı badem şeklindeki madalyonunda, III. Murad için yapılan övgüler bulunmaktadır. Buradaki övgülerle dîbacedeki övgüler neredeyse aynıdır. Müellif, sultan için övgüye başlamadan önce ‘li-resmi hıdmeti’ ifadesini kullanır. Bu ifade eserin sultan tarafından sipariş edildiğini ya da belli bir ihsan veya mansıp için yazıldığını göstermektedir (Öztürk, 2021: 661).

2. Şerh-i Mesnevî

2.1. Şârihin Maksadı

“Mesnevî'yi şerh eden şârihlerin, birkaç istisnâ hâric, hepsinin Mevlevî olması, şerhlerin Mevlevîlik altyapısı gerektiren bir faaliyet olduğunu da göstermektedir. Gerek Mesnevî'nin kendisi, gerekse onu anlamak için okunan kaynak eserlerin, okuyan kişilerde oluşturduğu birikim ile bazı Mevlevî dervişleri, etraflarının da teşvikiyle Mesnevî'yi şerh etmişlerdir.” (Ceylan, 2010: 64)

Birçok kayıta, Mesnevî'nin yazıldığı dönemden başlayarak, Mevlevîlik dışında başka tarikatlar arasında da ilgi gördüğü belirtilmektedir. Bu tarikatlara örnek olarak Nakşîler, Halvetîler, Gülşenîler, Rifâîler gösterilebilir (Güleç, 2018: 17-18). Mesnevî'nin bunca çeşitli ortamda okunması, bu ortamlardaki hedef kitleye hitap edecek şerh eserlerinin yazılması sonucunu da beraberinde getirmiştir.

Nakşî bir şeyh olan Ebussuûd El-Kayserî, eserinin yazımına başlamadan önce Nakşî dergâhlarında Mesnevî'yi okuyup açıklamaktadır. Şârih El-Kayserî, dervişlere Mesnevî okurken ve yorumlarken şeyhinin nazarı ve himmetiyle Mesnevî'yi anlayıp anlattığını aksi takdirde Mesnevî'deki sır ve hikmetleri anlayamayacağını vurgulamıştır (Koçoğlu, 2014: 34).

Şârih, eserinin yazım nedenini ise şu gerekçelere dayandırır: “Mesnevî'nin beyitleri çok kıymetli bir cevher gibidir ki herkesin onları anlaması mümkün değildir. Mesnevî'yi okuyup yazanlar çok olmasına rağmen, manasıyla amel eden pek yoktur. Bundan dolayı Mesnevî'deki hikmetler ve ilahi hakikatlerin açıklanmaya ihtiyacı vardır.” (Koçoğlu, 2014: 19-20).

Ebussuûd El-Kayserî pek çok Mesnevî şârihinden farklı olarak eserinin giriş kısmında doğrudan şerhe başlamış şerhin sonlarına doğru “bu dâ'i fakîr niçe zamân mertebe-yi aktabiyyetde tâ'ife-yi Nakşbendiyye'nün ulusu sultânü'l-ârifin Hakîm Çelebi Efendi hazretleri kuddise sırrahû hıdmet eyledüm (...) Mesnevî şerhine ikdâmum ol sultanun kuddise sırrahû nazar-ı şerîfleri bereketi ve ol sultandan ta'allüm ü telemmüz idüp ol sebep ile ikdâmum olmuştur (...)” (Koçoğlu, 2014: 31) cümlesiyle eserini hangi olay üzerine kaleme aldığını anlatmaya başlamış ve Mesnevî'yi bir rüya üzerine şerh ettiğini ifade etmiştir.

“Ebussuûd El-Kayserî, diğer âlimlerin hizmetinden ve tedrisinden uzaklaşıp Hakîm Çelebi'ye dervîş olup ondan ilim irfan nasiplenmek için hizmetlerinde bulunurken bir gece rüyasında şeyhi Hakîm Çelebi'yi görür. Hakîm Çelebi, rüyasında Mollâ Hünkâr'ı yani Mevlâna hazretlerini gördüğünü ve ona “bir kişi gelecek, adı Ebussuûd olacak ve o bizim halifemiz olacak” dediğini söyler. Ebussuûd Efendi, bu durumu şeyhi Hakîm Çelebi'nin, Mevlâna hazretlerinin rûhâniyetleri ile görüştüğüne ve Mesnevî şerhini yazmaya başlaması gerektiğine yorumlar.” (Koçoğlu, 2014: 32)

2.2. Şerh Metodu

Geleneksel şerh yönteminde öncelikle ele alınan kaynak metin, küçük parçalara bölünerek metinde geçen kelimelerin, tamlamaların ve cümlelerin

tahlilleri yapılır. Buradaki amaç bu küçük parçaların bütün içerisindeki görevi ve fonksiyonunu tespit ederek anlam katmanlarının çözömlenmesidir (Göltekin, 2020: 141).

Ebussuûd El-Kayserî Mesnevî'nin dibacesini şerh etmemiş, şerhinde birkaç kelime haricinde kelimelerin açıklamasını yapmamış, gramer kurallarıyla ilgili açıklamalarda bulunmamıştır. Eser; besmele, hamdele, salve ve Mesnevî'nin Arapça dibacesinden bazı alıntılarla başlamış ve Mesnevî'nin birinci beytinin tercüme ve şerhiyle devam etmiştir. Şârih, Mesnevî beyitlerini bazen bir veya birkaç cümleyle kısa ve az sözle anlatma yoluna gitmiştir. Bazı beyitleri, muhtemelen muhatap tarafından kolay anlaşılacağını düşündüğü için ya tercüme etmekle ya da birkaç cümleyle anlamı biraz daha belirgin hâle getirmekle yetinmiştir. Beyitleri bütün olarak değil, mısra mısra şerh eden Ebussuûd Efendi, Farsça başlıkları da tercüme veya şerh etmemiştir.

Şârih, şerhini gerçekleştirirken gerekli gördüğünde ayet ve hadislerden, manzum ve mensur metinlerden, kıssalardan faydalanarak konuyu anlaşılır kılmayı hedeflemiştir.

Metinde tespit ettiğimiz “mücmel şerh” örneklerini şu şekilde gösterebiliriz:

- Aşağıya aldığımız örnekte şârih, ele aldığı mısraları sadece tercüme etmekle yetinir:

Çün buh âhed ‘ayn-ı gaam şâdî şeved

Îrâdeti müte'allık olsa gam şâdî olur (Koçoğlu, 2014: 253)

Bâz nûr-ı nûr-ı dil nûr-ı Hudast

Nûr-ı dilün nûrî hod Hudâ nûrîdur (Koçoğlu, 2014: 272)

Sûy-ı Hindustân şüden âgâz kerd

Hindustân tarafına gitmege niyyet eyledi

Tâ men ü tûhâ heme yekcân şevend

Tâ senlügen ki ortadan kalka

- Şârih bazı mısraların tercümesini biraz daha genişleterek (yorum katarak) anlamı belirginleştirme yoluna gitmiştir.

Bel çünîn hayrân ki püšteş sûy-ı ûst

Belki şerî'at-ı mutahhara üzerine olup sünnet üzerine gafletden kurtulup dâ'imâ zikr ü fikr ile her şeyi görüp eserinden mü'essirine istidlal [ile] bedâyi'-i sun'ında ve envâ'-ı âlâ vü na'mâsında gark u mest olasın (Koçoğlu, 2014: 58)

- Ebussuûd Efendi metinde müellifin işaret ettiği manayı genellekle; “remz ile beyân eyler ki”, “işâret buyurur ki” gibi ifadeler kullanarak açıklamıştır.

Ve'z makâm u râh pürsîden girift

Yol ve sefer zahmetlerinden sordı hatırın ele aldı ya'nî edeb ü âdâb-ı meclise işâret ider ve münâsebet ü sevk-i kelâma işâret buyurur (Koçoğlu, 2014: 97)

Şeb zizindân bihaber zindâniyân

Gice zindândan mahbûslar halâs bulur 'asesler uyuriken ya'nî giceyi medh buyurur gicede olan tâ'atün te'sîrine işâret ider (Koçoğlu, 2014: 161)

Dest mîzad çün rehîd ezdest-i merg

Semâ' u raks eyledi çünkü ölümden halâs buldı Hazret-i Mevlâna kuddise sırrahû remz ile işâret buyurur ki ölmezden evvel ölenler pençe-yi şîr-i mergden halâs bulıcak çerâğâh u mergzâr-ı 'âlem-i ervâha varınca böyle raks u semâ' ider demek ister (Koçoğlu, 2014: 312)

2.3. Dil Husûsiyetleri

Şerh-i Mesnevî'nin “Klâsik Osmanlı Türkçesi” olarak adlandırılan dönemin oluşmaya başladığı 16. asrın son çeyreğinde yazıldığı düşünülmektedir. Bu yönüyle Ebussuûd Efendi'nin Şerh-i Mesnevî'si bir geçiş dönemi eseri gibidir. Şerhte Eski Anadolu Türkçesi döneminin bazı dil özellikleri yer alsa da eserin tamamen bu dönemin dil hususiyetlerini taşıdığı da söylenemez (Koçoğlu, 2014: 49).

- Şerh-i Mesnevî'de hem Eski Anadolu Türkçesinin hem de sonraki dönemin izleri bir arada görülmektedir.

- ol-/bol-:

“olmak” fiili eserde çoğunlukla bu şekilde kullanılırken “bolmak” şeklinde kullanıldığı da görülmektedir.

Cüft-i bed-hâlân u hoş-hâlân şüdem

*Bed-hâller ile dahı ve hoş-hâller ile dahı musâhib **olurum** ya'nî ehl-i hevâ meclisinde dahı ve evliyâ meclisinde dahı nağmeler ve zârîler eyledüm* (Koçoğlu, 2014: 74)

Tâ ki a'tâ lillah âyed cûd-ı men

*Cûd-ı sehâm dahı **bolay** ki Allâh için ola* (Koçoğlu, 2014: 760)

- -vuz, -vüz / -lum, -lüm:

Güft tedbîr-i ân bûd k'ân merdrâ

*Ol 'azîz didi ki tedbîr budur pâdşâhum ki ol merdi ihzâr **idevüz*** (Koçoğlu, 2014: 117)

Hest bidâri çü derbend ân-ı mâ

*Şöyle ki mest ü hayrân-ı Hak **olavuz** sen uyanukluk sanduğun sûrî yakazalar vardır ki ol makûle mestlüğün bendesi olur* (Koçoğlu, 2014: 166)

Fehm gird ârîm ü enbâzî künîm

*Bu marazı fehm ü teşhîs **idelüm** ve biribirimiz ile ittifâk **idelüm*** (Koçoğlu, 2014: 86)

Bûy-ı gül-râ ezki bûyîm ezgûl-âb

*Bu gülî kandan **kokalum** gül-âbdan **alalum*** (Koçoğlu, 2014: 221)

- -yın, -yîn / yum, yüm:

Desthâ berkerdeend ezhâkdân

*Ellerin hâkden taşra çıkarmışlardır maûlüm **ideyin*** (Koçoğlu, 2014: 445)

Tâ begûşet gûyem ezikbâl râz

*Gel berü tâ ki kulağuna sa'âdet râzın beşâret **ideyüm** diyü buyurdı* (Koçoğlu, 2014: 476)

• Ömrünü Nakşî tekke ve dergâhlarında geçirmiş, irşat faaliyetleri yürütmüş bir zât olan Ebussuûd Efendi, şerhinde Türkçe kelimeleri ve Türkçe tamlamaları kullanmıştır.

În sühan pây'an nedâred geşt dîr

Bu sözlerün nihâyeti yokdur giç oldı (Koçoğlu, 2014: 296)

Şad perâkende hemî güft inçünîn

Yüz bin dürlü perişân sözler söylemekde (Koçoğlu, 2014: 409)

2.4. Beytin Anlamı

Ebussuûd El Kayserî, Mesnevî beyitlerinin mısralarını verdikten sonra doğrudan tercüme yoluna gider. Tercümeyle daha anlaşılır kılmak için “ya’nî, zîrâ...” gibi ifadeleri kullanarak beytin anlamını, farklı bir söyleyişle dile getirir veya sebep-sonuç ilişkisi dâhilinde verir.

Sîne hâhem şerhâ şerhâ ezfirâk

Ya’nî bir sîne isterim ki âlâm u şedâ’id-i firâkdan rîze rîze pâre pâre olmuş ola ya’nî vatan-ı aslisine müştâk ola (Koçoğlu, 2014: 63)

Cüft-i bed-hâlân u hoş-hâlân şüdem

Bed-hâller ile dahı ve hoş-hâller ile dahı musâhib olurum ya’nî ehl-i hevâ meclisinde dahı ve evliyâ meclisinde nağmeler ve zâriler eyledüm (Koçoğlu, 2014: 74)

Cây-ı gend ü şehvetî çün kâf-ı rân

Nâpâk yerlerde ferç ü pâ-y-miâl zîrâ pâda koyan kâfirleri kendü re’y ü nâpâkleridür didi

Z’ân ki nâtık harf bînî yâ ‘araz (Koçoğlu, 2014: 291)

Zîrâ ecru’l-araz kabîlindenüz Hakk tebâreke ve te’âlâ hazretiniün kudret ü kuvveti cevherine mahal olmuşuz zîrâ ger kuvvet ü kudret virmese ânında bâkî olmayup ‘adem-i sırf oluruz (Koçoğlu, 2014: 340-341)

2.5. Mesnevî-yi Ma’nevî Şerhinde Kullanılan Kaynaklar

Anlam derinliği edebî eserler, ifadelerinin anlaşılır hâle gelebilmesi ve eserin toplumun daha büyük bir kısmına ulaşabilmesi için açıklanmaya ihtiyaç duyarlar. Şârihler, yaptıkları şerhlerde, İslamî Türk edebiyatının temel kaynağı olan Kur’ân-ı Kerim ve hadis kitapları başta olmak üzere; dinî, tasavvufî, ahlâkî, felsefî, bediî ve edebî kaynaklardan yararlanmışlardır. Ebussuûd El-Kayserî de şerhini yaparken âyet, hadis, şiir ve kıssalardan faydalanmıştır.

2.5.1. Âyetler

“Ebussuûd El-Kayserî, Mesnevî’nin 1. cildinin şerhinde 84 yerde âyet alıntısı yapar. Bu alıntılarının hepsi metinde anlatılmak istenen manayı ortaya çıkarmak ve kendi yorumlarını desteklemek içindir. Şârih beyitle ilgili açıklamalar yaptıktan sonra “kemâ kâle te’âlâ” ifadesini kullanarak bir âyet nakleder.” (Koçoğlu, 2014: 60)

Her kesî ezzann-ı hod şüüd yâr-ı men

Her kimesne kendü zannı ve i’tikadı üzerine benüm yârim oldu ya’nî eyüler ve ehlullâh niçe dürlü cezbeye ve hâle düşdiler kemâ kâle te’âlâ “Ve in minşey’in illâ yusebbihu bihamdihi”²¹ ma’nâ-yı şerîfi tulû’ idüp envâ’-ı me’ânîye vâsıl oldılar ehl-i hevâ dahı zann-ı fasidine göre şaşup ‘âlem-i hayretde hevâsın arturdu (Koçoğlu, 2014: 74)

Zinde ma’şûkest ü ‘âşık mürdeî

Zinde ma’şûkdur âşık mürdedür kemâ kâle te’âlâ “Küllü şey’in hâlikün illâ vechehû”²² ya’nî hayât-ı ebedî Hayyu Lâ-yemût’a münhasırdur (Koçoğlu, 2014: 81)

Ân şarâb-ı Hak hitâmeş müşk-i nâb

Ol Rasûl-i Ekrem sallallâhu ‘aleyhi ve sellem bir şarâb-ı hakdur ki mühr-i müşk-i nâbdur kemâ kâle Te’âlâ “Yüskavne min-rahîhin”²³ “Eyyü min harmin hâlisatin lâğışse fihâ”²⁴ “mahtûmin”²⁵ “Eyyü hatmin ‘alâ inâ’ihâ felâ yefukku hatmehû ille’l-ebrâr”²⁶ “Hitâmuhû miskün”²⁷ “eyyü mihrihi miskün” (Koçoğlu, 2014: 148)

2.5.2. Hadisler

Ebussuûd El-Kayserî şerhteki yorumlarını desteklemek için âyet alıntılarının yanı sıra hadislerden alıntılar yapar. Şair, 57 yerde hadis alıntısı yapmıştır (Koçoğlu, 2014: 61). Eserde kullanılan hadis metinleri genellikle Arapçadır.

²¹ O’nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. İsrâ/44.

²² O’nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Kasas/88.

²³ Kendilerine hâlis bir içki sunulur. Mutaaffin/25.

²⁴ Hangi saf şarap vardır ki kendisinde aldanma olmasın.

²⁵ Mühürlenmiş. Mutaaffin/25.

²⁶ Onun kabı üzerindeki mühür nedir! Onu ancak ebrâr açar.

²⁷ Onun içiminin sonunda misk kokusu vardır. Mutaaffin/26.

Z'ân ki jengâr ezrûheş mümtâz nîst

*Jeng yüzinden mümtâz degül ya'nî jeng eylece kaplamış rûyını ki jeng mi veyâhud âyine mi ma'lûm degül kemâ kale 'aleyhi's-selâm "Teşaddâ hâzihi'l-kulûbu kemâ teşdu'l-hadîdû kâlû femâ celâ'uhâ yâ Rasûlallâh kâle tilâvete'l-kur'ane ve zikrullâhi ve zikru'l-mevti"*²⁸ (Koçoğlu, 2014: 82).

Zûd gerded bâmurâd-ı hîş cüft

*Murâdına tîz vâsıl oldı ve her matlûbı hâsıl oldı kemâ kâle 'aleyhi's-selâm "Üstür zehebeke ve zihâbeke ve mezhebeke"*²⁹ (Koçoğlu, 2014: 148).

Her ki bidârest ü derh abter

Her kimesneyi ki görürsin sûret-i bidârîde ol kadar hâbdaki vaşfolınmaz kemâ kâle 'aleyhi's-selâm "En-nâsü niyâmün feizâ mâtû intebehû (Koçoğlu, 2014: 166).

K'û delîl-i nûr-ı hurşîd-i Hudâst

*Ki nûr-ı âfîtab-ı hidâyetün delîlleridir kemâ kâle 'aleyhi's-selâm "Ashâbî ke'n-nucûm bieyyihim ikteyeytum ihtedeytum"*³⁰ (Koçoğlu, 2014: 169).

2.5.3. Şiirler

Ebussuûd El-Kayserî, şerhinini desteklemek ve manayı daha anlaşılır kılmak maksadıyla Türkçe, Farsça ve Arapça şiirlerden alıntılar yapmıştır. Ebussuûd El-Kayserî, şerhinde şiirlerinden alıntı yaptığı bazı şairlerin isimlerini belirtmekle birlikte bazı şiirlerin kime ait olduğunu belirtmemiştir. "Şiirler şekli türü ne olursa olsun "beyt", "kıt'a" bazen de "şiir" başlığı altında verilmiştir." (Koçoğlu, 2014: 62)

Gerçi mâned dernübişten şîr ü şîr

Egerçi yazılsa şîr ü şîr birdür imlâda bânokta ve binokta nüshadur evvelkide arslan ve süd demek olur sâlide tok ve sarımsak dimekdür bu kıt'a merhûm Necâtî'nündür

.. __ / . _ . _ / . . _

Ey benüm şi'rüme nazire diyen

Çıkma râh-ı edebden eyle hazer

²⁸ Hazret-i Peygamber "Kalpler demirin paslandığı gibi paslanır" dedi. Sahabeler onun cilasını nedir diye sordular. O da cevaben "Kur'an okumak, Allahı zikretmek ve ölümü hatırlamak" dedi.

²⁹ Paranı, yolunu ve inancını gizle.

³⁰ "Benim ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayete ersiniz."

Harfî üç olmağıla ikisinin

Bir mi olur fi'l-hakika 'ayb u hüner (Koçoğlu, 2014: 136).

Perdehâyeş perdehâ-yı mâ dirid

*Perdeden perdelere harekâtı ve âvâze vü âgâzı benüm nâmûsum ve hicâbum
perdelerin pâreledi beyt*

__ . __ / __ . __ / __ . __ / __ . __

Her zerrede lütfun senün yüz bin tecellî gösterür

Nice karâr itsün gönül çün burka'ın açsa nigâr (Koçoğlu, 2014: 76).

Dîde-bân râ dermiyâne âverid

*Gözleri açık olup âlemi gözeden sultânlara gel hüdmet ile anların nazar-ı
şerîfine yetiş merhûm Yahyâ Çelebi Efendi rahmetullâhu aleyh merhûm Sultân
Selim Han'un evvel-i saltanatında bu kıt'ayı yazup göndermişlerdür kıt'a*

__ . __ / __ . __ / __ . __ / __ . __

Pâdşâhum bu cihânun mülkini gözler gerek

İki göz yitmez bu mülke haylice gözler gerek

İki gözler zende vardur serverâ ma'zûr dut

Er gerek server gerek gözler gerek gözler gerek (Koçoğlu, 2014: 469).

Tersed ezvey cinn ü ins ü her ki dîd

*Ol kimesneden cinn ü ins ve her mahlûk havf eylemege başlar hikâyet Hazret-i
Züleyhâ niçe yıl Hazret-i Yûsuf'a âşık olup aslâ visâle mecâl olmadı zirâ idlâl
üzerine idi Hazret-i Yûsuf takvâda idi âkıbet bir a'mâ karıcık olup nâydan yolu
üzerinde ol sultânun bir menzil yapmış idi gelüp geçdükçe nâydan çıkup yolında
feryâdlar ider idi aslâ kimesne kelâmın gûş eylemez idi bir gice putı öninde secde
eyleyüp çok tazarru' eyledi gözlerüme nûr vir ve Yûsuf'ı bana vir didi seherden
Hazret-i Yûsuf kapısı öninden geçdükde çıkup çok efgân eyledi ve 'arz-ı hukûk-ı
sâlîfe ve âşnâluk eyledi cûş u hurûş-ı askerden aslâ kimesne kelâmını ısgâ eylemedi
melûl u mahzûn îmâna gelüp Hazret-i Yûsuf dahı seyrden dönmeden yüz yere
koyup îmâna gelüp Cenâb-ı Hazret'e tazarru' eyledi yâ Rabb gözüme nûr vir ve*

*Yûsuf-ı Sıddîk ile salavâtullâhu ‘aleyhi ve selâmihi sohbet müyesser eyle diyüp
putını pâre pâre eyledi hemân Hazret-i Sıddîk seyrdan döndüğü gibi çıkup feryâd
idüp bu beyti didi ve okudı şî’r*

Sübhâne men sayyera’l-‘abîde mülûken bi’s-sabri ve’t-tükâ

Ve sayyera’l-mülûke ‘abîden bi’ş-şehveti ve’l-hevâ

*didî Hazret-i Yûsuf-ı Sıddîk’a bu kelâm ziyâde tesîr idüp getürdüp Hazret-i
Züleyhâ’ya kimsin ve nedür murâdun didî Hazret-i Züleyhâ ağlayup vâkı’ayı
hikâyet eyledi ve firâkdan şikâyet eyledi Hazret-i Sıddîk bilüp Cenâb-ı Hazret’den
tazarru’ u niyâz idüp murâdına vâsıl eyledi (Koçoğlu, 2014: 329).*

2.5.4. Kıssalar

Ebussuûd El-Kayserî’nin şerhinde kıssalar, “hikâyet” başlığı altında yer almaktadır. Şerhte din ve tasavvuf büyüklerinin, efsanevî kahramanların kıssalarına yer verilmekle birlikte “bir aziz, evliyâullahdan biri, bir hatun kişi” şeklinde belirsiz kahramanlar hakkında anlatılan hikâyelere de yer verilmiştir. Şârih kendi başından geçen bazı olayları da hikâye şeklinde nakletmiştir. Eserde 146 kıssa bulunmaktadır (Koçoğlu, 2014: 63-64).

Çend bâşi bend-i sîm ü bend-i zer

*Niçe olasın gümüş bendesi altun bendesi ‘abdü’l-dirhem ‘abdü’l-dînâr olma
‘abdullâh-ı hâlis ol ekâbir-i evliyâ’ullâh buyurmuşdur ki “her ki derbend-i ânîdür
derbendi ânîdür” hikâyet Begavî hazretleri Me’âlim-i Tenzîl’de buyurur ki kaçan ki
Hazret-i Âdem ve Havvâ cennetde hulle-yi cennetden ‘ârî oldı ve me’mûr oldılar ki
arza tenezzül ideler bir vechile âhile zârî eylediler ki cümle eşyâ terahhum idüp
agladı illâ altun ve gümüş alamadı Cenâb-ı Hazret’den ikisine nidâ geldi ki ne için
siz bunlara merhamet itmezsiniz bu ikisi didiler ki yâ Rab biz ol kimesneye alamazuz
ki senün emr-i şerîfüne muhâlefet ide Hak te’âlâ ve tebâreke hazreti buyurur ki
‘izzüm celâlüm hürmeti için sizi cümle eşyâdan ‘azîz ideyüm ve benî-âdemün sizi
kıymeti ideyüm (Koçoğlu, 2014: 78).*

Cân-ı û bâcân-ı istisnast cüft

*Anun cânı cân-ı istisnâ ile cüftdür ya’nî rûhı zekere ile meşgûl ve eylece
uyanıkduz aslâ bir nesneyi gayrdan görmez hikâyet Hazret-i İbrâhîm Edhem
kuddise sırrahû tevekkül üzerine gideriken bir yirde ‘ahd eylemiş kalbinden ki aslâ
mahlûk elinden nesne almaya bir koyun ağzında bir dâne altun ile zâhir olup altunı
‘arz eylemiş Hazret-i Şeyh almamış mahlûk elindendür diyü Hazret-i Râbî’a-yı*

‘Adeviyye’ye bölüşmiş yâ İbrâhîm ne için almadun ol altını dimiş buyurmuşlar ki mahlûkdan nesne almamağa ‘ahdüm var idi Hazret-i Râbî’a kuddise sırrahâ buyurmuşlar ki dahi mahlûkı mı görürsin birkaç yirde ilzâm itmişler birisi budur (Koçoğlu, 2014: 87).

‘Aşk neb’ved ‘âkıbet nengî büved

‘Aşk olmaz ‘âkıbet neng olur ‘âr olur o ya’nî ‘âr eylemek gerek ol makûle ‘aşkdan ‘aşk-ı tabî’i vü humârînüñ nihâyeti budur hikâyet bir sâliha ve cemîle hatun gideriken ehl-i hevâdan bir herîfe râst gelüp ol şahuñ gözi bu hatunuñ hüsnine râst gelüp ‘aşk-ı tabî’i vü humârî ile ‘âşık olup hây u hûy ve gavgâsın arturup gâh yolına ol hatunuñ cânın ve gâh mâlın fedâ idecek olur ol hatun gayet ‘ârife kimesne imiş bir fassâd getürdüp kolından fâsd itdürüp bir âbrîze vâfir kan akıdıp ol fâsl meger ki zamân fâsd u şerbet imiş bir müşhil dahi içüp lînet üzerine olup kan ile fazalâtı âbrîzde hıfz itdürüp reng ü levnine tamâm tagayyür ü za’f-ı işfirâr hâsıl olup yüzün açup yine ol câhilün öninden geçer ol gafîl hatunun levn-i işfirârını görüp tamâm firâr üzerine olıcak hatunun karârı kalmayup ol demiyile mahlût fazalâtı câhilün öninde bîihtiyâr koyup ey nâbekâr işde ‘âşık olduğun şu murdârdur dîr (Koçoğlu, 2014: 121-122).

Sonuç

Edebiyatımızda Kur’an’ın özü olarak kabul edilen ve oldukça önemli bir yere sahip olan *Mesnevî-yi Ma’nevî*, çoğu kez şerh çalışmalarının konusu olmuştur. Bu şerh çalışmalarından biri Ebussuûd El-Kayserî’nin *Şerhu’l-Mesnevî fi’l-Mev’iza* isimli şerhidir.

Ebussuûd El-Kayserî, şerhi gerçekleştirirken genel olarak uzun açıklamalarda bulunmamış, bunun yerine beyitlerdeki manayı kısa cümlelerle açıklamayı tercih etmiştir. Ancak gerekli gördüğünde ayet ve hadislerden, manzum ve mensur metinlerden, kıssalardan faydalanarak konuyu anlaşılır kılmayı ve kendi yorumlarını desteklemeyi amaçlamıştır. Şerhini mısra mısra yapan şârih, birkaç kelime haricinde kelimelerin açıklamasını yapmamış ve gramer kurallarıyla ilgili açıklamalarda bulunmamıştır.

Yazar, eserinde sohbet havasında bir üslup ve birden çok tercüme yöntemi kullanmıştır.

Mesnevî-yi Ma’nevî’yi şerh eden şârihler çoğunlukla Mevlevîyken Ebussuûd El-Kayserî Nakşîdir. *Mesnevî*’nin Nakşî bir şârih tarafından şerh edilmesi onun farklı muhitlerde de ilgiye ve teveccühe mazhâr olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Avşar, Z. (2007). Rûhu'l-Mesnevî'de Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, 2/3, 59-72.
- Bozaslan Uysal, S. (2022). Şeyh Galip'in Cezîre-i Mesnevî Şerhi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Mücahit Kaçar (Ed.), Ömer Arslan (Ed.), Yasemin Karakuş (Ed.), *Mevlevilik, Mevlâna ve Şeyh Galip Üzerine İncelemeler* içinde (s. 471-493). İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Ceylan, C. (2010). *Mevlâna'dan Önce ve Sonra Mesnevî*. Konya: Rûmî Yayınları.
- Ceylan, C. (2011). Türk Edebiyatında Şerh Edilen Metinler Arasında Mesnevî-i Şerif'in Yeri. *Doğu Araştırmaları*, 7, 167-190.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri Üzerine Bir Literatür Çalışması. *TALİD (Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi)*, Eski Türk Edebiyatı Özel Sayısı, 5/10, GÜZ, 469-504.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Gültekin, H. (2020). Metin Şerhi. *Söylem Filoloji Dergisi*. 5/1, 137-148.
- Koçoğlu, T. (2012). Mesnevî Şârihi Şem'i Şem'ullah'ın Şerh Yöntemi ile Walter G. Andrews'un Sözdizimsel Metin Yorumlama Yöntemi Arasındaki Benzerlik. *Turkish Studies-Türkoloji Arştırmaları*, Volume 7/4, 2249-2258.
- Koçoğlu, T. (2014). *Ebussuud El-Kayseri Şerh-i Mesnevî*. Ankara: Laçın Yayınları.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies*, 11/20, 461-502.
- Öztürk, U. (2021). Kitaplar ve Hazinele: III.Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 27, 609-687.
- Temizel, A. (2009). *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevilik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*. S. Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. (Doktora tezi) İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.